

Tegen de zinledigheid van de ouderdom

Hans Kribbe bespreekt:

Rob Houtepen, *Op zoek naar een goede ouderdom: liberalisme, communitarisme en gerontologie*, Proefschrift Maastricht, Kampen: Kok Agora, 1993.

Ooit betekende oud tevens arm. Tot halverwege deze eeuw werd ouderdom vanzelfsprekend in

verband gebracht met financiële nood. De gestage uitbreiding van de verzorgingsstaat zorgde voor basisvoorzieningen die ouderen een hoger welvaartspeil garandeerden. Terwijl de financiële positie van ouderen allengs verbeterde, werd de aandacht echter steeds meer op een ander problematisch aspect van de ouderdom gevestigd. Nu ouderen het zich tegenwoordig kunnen veroorloven de arbeidsmarkt te verlaten

om, zoals dat heet, te genieten van de oude dag, raken zij snel in een sociaal isolement. Voor ouderen liggen er geen sociale rollen en functies meer in het verschiet. De jaren van werken zijn voorbij, de kinderen zijn reeds lang opgevoed en studeren is een bezigheid voor jongeren. Ouderen participeren minder en minder in de maatschappij en de ouderdom wordt min of meer beschouwd als een zinledige en

B O E K E N

rolloze tijd. De gouden jaren blijken vaak minder zorgeloos dan wel eens wordt voorgesteld. Oud zijn staat niet langer voor gebrek aan geld, maar wel voor gebrek aan status en identiteit. Het is dit laatste probleem dat Rob Houtepen heeft aangezet tot zijn speurtocht naar een goede ouderdom.

Politiek en hulpverleners zijn lang niet altijd blind voor het probleem van de zinledige ouderdom. Veel aandacht is overgevaaid uit de Verenigde Staten, waar ouderen zich eerder dan hier hadden georganiseerd in belangengroepen en verscheidene gerontologen zich snel ontpopten tot vurige pleitbezorgers voor ouderen. In deze kringen is een – nog steeds voortdurend – debat ontstaan over de vraag hoe de zinledigheid van de ouderdom te bestrijden is. Volgens Houtepen kan in dat debat een liberaal en een communitaristisch perspectief worden onderscheiden. Voor liberalen is de problematiek van de zinledige ouderdom een kwestie van rechtvaardige verdeling van middelen. Ouderen moeten net als iedereen de beschikking krijgen over de hulpbronnen die nodig zijn om te leven zoals men dat zelf wil. Liberalen hebben daarbij geen voorkeur voor een bepaalde levensstijl. Iedereen mag zelf bepalen hoe de goede, zinvolle ouderdom er voor hem of haar uitziet, zolang men een ander maar geen schade berokkent.

Volgens communitaristen bieden gelijke kansen en rechten evenwel geen afdoende zekerheid voor de oplossing van het zingevingsvraagstuk van de ouderdom. Integendeel, het indi-

vidualistische liberalisme zou ouderen van de wal in de sloot hebben geholpen. In plaats van het scheppen van de zuiver formele randvoorwaarden voor de goede ouderdom pleiten communitaristen voor een inhoudelijke invulling van de goede ouderdom. Zowel ouderen als jongeren zijn volgens de communitaristen niet in staat om onafhankelijk van anderen een eigen identiteit te kiezen. De identiteit van het individu krijgt enkel gestalte binnen een specifieke sociale context. Zingevingsvragen zijn daarom geen individuele maar sociale aangelegenheden. De samenleving dient dan ook een aantal belangrijke sociale rollen te scheppen die ouderen van een waardige identiteit voorzien. De geatomiseerde liberale maatschappij verschaft dergelijke rollen niet en laat ouderen in dit opzicht in de kou staan.

Identiteitscrisis

Communitaristen pogen, tegen het liberale getij in, een substantiële omschrijving te geven van de eerbiedwaardige ouderdom. Hierin schuilt volgens Houtepen hun probleem. Veelal putten communitaristen inspiratie uit de rollen die ouderen toebedeeld kregen in het verleden en in niet-westerse culturen. Het beeld dat uit deze bronnen rijst, is echter hoogst problematisch. Enerzijds is er de rol van de wijze oude man, de nestor, die de nog onstuimige jongeren van waardevolle adviezen voorziet. Anderzijds bestaat er een grote afkeer van de ouderdom. 'Zestigjarigen van de brug af' was voor veel Romeinen geen onbekende uitdrukking. De goede ouderdom

waarmee communitaristen voor de dag komen doet doorgaans nogal conservatief en soms hopeeloos romantisch aan. Terecht wijst Houtepen de communitaristische oplossingen als weinig bruikbaar van de hand. Bovendien zijn zij in strijd met een pluralistische samenleving.

De communitarische diagnose van de ouderproblematiek stelt het liberalisme echter wel voor een uitdaging. Gelijke kansen en rechten zijn volgens Houtepen inderdaad niet toereikend om ouderen van hun identiteitsprobleem af te helpen. Identiteit, zo stelt hij met de communitaristen, kan men niet zelf kiezen maar komt tot stand in de sociale context van een bepaalde traditie of gemeenschap. Het is de vraag of het liberalisme erin slaagt een gemeenschappelijke identiteit te ontwikkelen die de ouderdom van een zinvol doel voorziet. Is een liberaal telos (einddoel) mogelijk?

Het antwoord dat Houtepen op deze vraag geeft, luidt bevestigend. De bewijsvoering daarvoor is vooral theoretisch van aard. Liberale filosofen in de traditie van Rawls hebben altijd geprobeerd om rechtvaardigheid van een universeel en objectief fundament te voorzien. Rechtvaardigheid is volgens het Rawlsiaanse liberalisme het resultaat van een sociaal contract tussen rationele individuen die, vrij en gelijk, buiten de sociale context van traditie en gemeenschap gesitueerd zijn. Uiteindelijk zijn het slechts formele procedurele concepten en neutrale rechten, die een toetsing aan dit strenge rechtvaardigheids criterium kunnen overleven. Inhoudelijke visies op geluk

B O E K E N

en het goede leven worden naar de privé-sfeer van het autonome individu verbannen. Het universalistische rechtvaardigheidsideaal laat het liberalisme dan ook geen ruimte om te speculeren over een gemeenschappelijk telos voor ouderen.

Een belangrijk verwijt dat communitaristische filosofen als Sandel, MacIntyre en Taylor tegen dit liberalisme formuleren, is dat het zijn universalistische premisses niet waar kan maken. In feite is het liberalisme niet gefundeerd op een neutraal en objectief rationaliteitsconcept maar weerspiegelt het, zoals elke morele traditie, 'slechts' de belangrijkste waarden en uitgangspunten van de gemeenschap waarin het geworteld is. Voor het liberalisme is dat de moderne westerse samenleving. Veelal wordt deze ontmaskering van het liberalisme gebruikt om de liberale visie op rechtvaardigheid meteen maar helemaal van de hand te wijzen. Volgens Houtepen is dit niet terecht en kan het liberalisme deze kritiek zelfs in zijn voordeel ombuigen. Wanneer het liberalisme inderdaad 'slechts' een gemeenschappelijke morele traditie is, dan is er in theorie ruimte voor een gemeenschappelijk liberaal telos waarmee een invulling kan worden gegeven aan de goede ouderdom. Immers, als Sandel, MacIntyre en Taylor gelijk hebben, schuilt ook achter het liberale ideaal van rechtvaardigheid een normatief mensbeeld.

Zelfontplooiingsliberalisme

Blijft de vraag wat het liberale telos precies om het lijf heeft. Houtepen zoekt zijn heil bij een

soort romantisch individualisme waarin de ontplooiing van het individu centraal staat. In deze visie dient de mens zich volgens zijn ware natuur of bestemming te ontplooiën. Als ik het goed begrepen heb, is de mens volgens deze opvatting net een kastanje die zich na verloop van tijd tot een glorieuze kastanjeboom ontwikkelt. Houtepen slaagt er mijns inziens echter niet in het quasi-mystieke karakter te overwinnen dat het ontplooiingsideaal altijd al parten heeft gespeeld. Wat is mijn 'ware zelf', en wat is mijn 'bestemming'? Ben ik een kastanje, en hoe kom ik daar achter? Deze vragen verliezen hun vrijblijvendheid en krijgen een enorme lading omdat het ontplooiingsliberalisme van Houtepen impliceert dat de samenleving van het individu mag verwachten dat het zich ontplooit volgens zijn 'ware natuur'. De samenleving dient, zoals Houtepen zelf zegt, zo te worden ingericht dat het individu zichzelf zal verwezenlijken. Hoe ziet zo'n samenleving er dan uit voor ouderen? Houtepen verwacht dat veel ouderen hun bestemming zullen vinden in gezamenlijke activiteiten zoals oudereneducatie en vrijwilligerswerk, maar ziet in dat deze bezigheden uiteindelijk geen dwingend appel voor iedereen hebben. Sommige individuen vinden hun bestemming heel ergens anders. Het vervelende is dat ontplooiing een 'inhoudsloos' ideaal blijkt te zijn waaraan ieder nog zijn eigen invulling moet geven. Liberale aanhangers van de ontplooiingsgedachte als John Stuart Mill en Wilhelm von Humboldt benadrukten dan ook juist dat het individu de ruimte

moest krijgen om zich op geheel eigen en unieke wijze te ontplooiën.

Houtepen is erin geslaagd een gecompliceerd politiek filosofisch debat op zeer heldere en toegankelijke wijze uiteen te zetten. Dat is knap, maar op het *moment suprême* doet zijn betoog wat magertjes aan. Houtepen is er niet in geslaagd om een liberaal telos te vinden waarmee ouderen gestalte aan hun identiteit kunnen geven. De goede ouderdom blijft een speurtocht van het individu, niet van de samenleving. Gegeven het problematische en dubbelzinnige karakter van het ontplooiingsideaal lijkt het procedureel liberalisme, dat de nadruk legt op de rechtvaardige verdeling van middelen, dan ook nog steeds het beste alternatief. Vooral omdat tegenwoordig juist verdelingskwesties weer aan belang lijken te winnen. Getuige de zogenaamde 'AOW-affaire' en het daaropvolgende succes van de ouderenpartijen, maken ouderen zich niet zozeer zorgen over wie zij zijn, maar over wat zij krijgen. Financiële vraagstukken, zoals de AOW en de herziening van het stelsel van gezondheidszorg, blijven in Houtepens liberalisme evenwel grotendeels buiten beschouwing. Houtepen mag dan van mening zijn dat het procedureel liberalisme onder de verdenking staat 'slechts een verkapt ideologie van de status quo te leveren', maar zonder een sterk alternatief neem ik dat bezwaar graag op de koop toe.

HANS KRIBBE

Verbonden aan de vakgroep Politieke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Leiden